

ХОВРАХ КРАПЧАСТИЙ — *SPERMOPHILUS SUSLICUS*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Spermophilus suslicus* (Guldenstaedt, 1770). Інші наукові назви (синоніми): *Citellus suslicus*; *Citellus guttatus* (Pallas), *Spermophilus suslicus*. Інші українські назви⁴⁶: ховрах рябий.

Ряд Гризуни — Muriformes (syn. Rodentia Bowdich, 1821)

Родина Вивіркові — Sciuridae Fisher, 1817 (syn. Sciuridae Gray, 1821)

Триба Ховрахові — Spermophilini Moore, 1959 (syn. Citellini Gromov, 1965)

Рід Ховрахи — *Spermophilus* Cuvier, 1825 (syn. *Citellus* Oken, 1816).

Таксономічна характеристика

Один з 38 видів роду (Павлинов та ін. 1995), один з чотирьох видів роду у фауні України, що входить до підродини наземних вивіркових — Marmotinae Рососк, 1923 (Загороднюк 1998а). Звичайно розглядається як політипний хромосомно-поліморфний надвид *Spermophilus suslicus* (s. l.), що включає також *Spermophilus odessanus* Nordmann (Решетник 1948). Тут розглядається у вузькому розумінні, тобто без останнього виду (опис ховраха подільського подано окремо у розділі 6). У такому вузькому визначенні вид включає лише 34-хромосомні популяції колишнього політипного виду «*Citellus suslicus*», поширені на схід від Дніпра до Волги (Загороднюк і Федорченко 1995). За морфологічними і цитогенетичними показниками цей вид є найбільш просунутим у порівнянні з усіма іншими видами європейських ховрахів, і він є вершиною унікальної транзитивної таксономічної системи, що проявляється в еволюційного ряду «*citellus – odessanus – suslicus*» (ibid.; Загороднюк 1998b). На півдні утворює гібридні зони із *Spermophilus pygmaeus* (див.: Громов 1995). В Україні представлений підвидом *S. s. averini* Migulin, описаним із Харківщини (Мигулін, 1927).

⁴⁶ В українському виданні Конвенції вид названо «ховрах тонкопалій», що збігається з назвою виду *Spermophilopsis leptodactylus* (Licht.) з родини Xerinae (Громов 1995).

Біологічна характеристика

Морфологічно подібний до ховраха подільського, відрізняючись від нього яскравішим забарвленням хутра. Напівколоніальний вид. Характерними місцями його оселення є луки, пасовища, сади, яри, орні землі тощо (Мигулін 1927, 1938), почасти оселяється у агроценозах і характеризується низкою відповідних морфо-фізіологічних адаптацій (Сокур і Филипчук 1977). Зимосплячий, сезон активності триває від кінця березня до початку вересня. Копає нескладні та неглибокі нори з 1–2 хідниками, часом використовує нори сліпаків. Харчова спеціалізація пов'язана з соковитими зеленими частинами рослин (Сокур 1960; Громов 1995). Плодяться, починаючи з другого року життя; у приплоді 6–8 малят (Мигулін 1938). Чисельність змінюється з роками, що визначається умовами нагулу та характером зими (промерзання ґрунту, тощо). Як і інші ховрахи, є активним компонентом природних вогнищ туляремії та інших зоонозів (Сокур та ін. 1988).

Оцінка стану та чисельності популяцій

В межах території України «лівобережний» вид *Spermophilus suslicus* завжди був спорадично поширеним, і його чисельність ніколи не визначалась як висока (Решетник 1948; Сокур 1960). Найчисельнішими, виходячи з наявних колекційних матеріалів, були популяції, що населяли найбільш східні терени України, зокрема, Стрілецький степ. Пошуки виду, здійснені автором та колегами-зоологами впродовж останніх 10–15 років, показали, що вид зберігся у вигляді рідкісних локальних острівних популяцій чисельністю 10–20 особин в залишкових степо-лучних ділянках Лісостепу.

Географічне поширення

Ховрах крапчастий поширений у лісостеповій зоні України та суміжних теренів РФ, від Дніпра до Волги. Південна межа ареалу нестійка і визначається динамічною зоною контакту ареалу із *Spermophilus pygmaeus*, з яким він утворює гібридні популяції (Громов та ін. 1965; Денисов і Стойко 1984). Показаний на карті (рис. 10) ареал виду в межах України реконструйований за всіма відомими колекційними зразками, даними автора та знахідками хромосомних форм. Ареал виду очевидно зазнав змін, і найвірогіднішим було більш південне, ніж зараз, поширення виду: зона його контакту з материнських видом *S. odessanus* могла знаходитись тільки в районі Запорізьких порогів, де тепер живе ховрах сірий. Зараз продовжується «танення» ареалу, і тепер вид знаходять лише на деяких польових аеродромах, пасовищах і ярах в середній смузі ареалу від півдня Київщини до Харківщини.

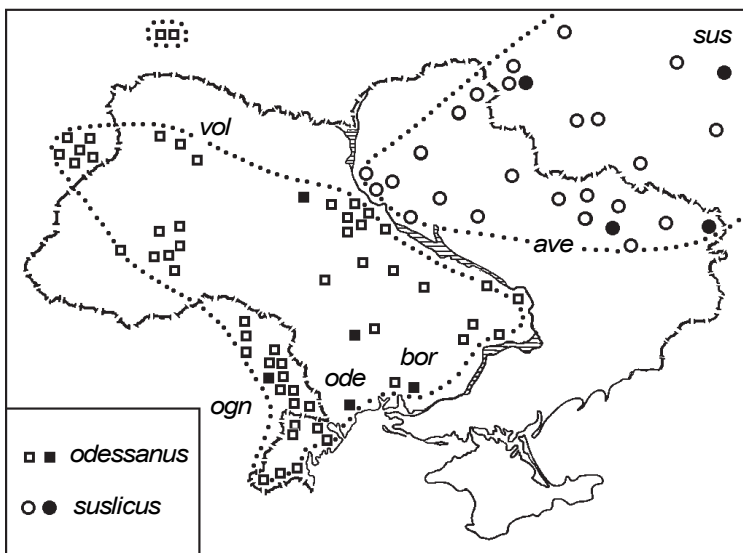

Рис. 10. Поширення ховрахів групи *Spermophilus «suslicus»*: крапчастого *S. suslicus* s. str. (2n=34) та подільського *S. odessanus* (2n=36); літери — типові місцевості підвидів (*vohlynensis*, *boristenicus*, *averini* etc.), заліті значки — каріологічно ідентифіковані популяції (за: Загороднюк і Федорченко 1995).

Категорія охорони в Україні

Ховраха крапчастого внесено до списку вразливих видів згідно із Бернською конвенцією (додаток 2), однак не внесено до жодного з видань Червоної книги України. Як і іншим видам рябих ховрахів (*citellus* та *odessanus*), цьому виду рекомендуємо надати охоронний статус за 1-ю категорією ЧКУ (Загороднюк та ін. 1998), або категорію CR (critically endangered = критично загрозливий) за новими критеріями IUCN (1994).

Тенденції зміни стану популяцій та фактори вразливості

Доступні для аналізу дані свідчать про суттєве зменшення якості та кількості місць оселення і показників чисельності виду. Це скорочення чисельності та області поширення виду в межах території України було сталим (постійним і поступовим), однак сприйняте науковцями як катастрофічне. У кожному випадку найбільш значними факторами, що обмежують поширення та чисельність ховраха крапчастого в Україні, є розорювання степових ділянок та порушення просторової цілісності природних популяцій. Згубна дія процесів інсуляризації ареалів очевидна на прикладі усіх чотирьох видів ховрахів фа-

уни України, які ще у 1950 рр. були видами, на яких вели хутровий промисел (Сокур 1960), а єдине колись надзвичайно населене ховрахами раніше місце-знаходження виду в Стрілецькому степу⁴⁷ не існує вже кінця 80-х років (Є. Боровик, особисте повідомл.; дані автора).

Утримання і розведення у неволі

Дані щодо успішного розведення ховрахів у неволі відсутні. Відомі позитивні спроби переселення ховрахів у напіввільні умови (відгороджені над і під землею ділянки) можуть бути використані для створення штучних поселень. Перетримання ховрахів просте і зводиться до їх поодинокого утримання в садках та годування зеленими кормами і зерном.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Вид не мисливський і не комерційний; видоспецифічних заходів охорони не потрібно. На сьогодні ареал виду не входить до складу жодної з територій природно-заповідного фонду України. Умовою збереження виду є інвентаризація його сучасних поселень та вилучення таких місцезнаходжень з інтенсивного природокористування з подальшим забезпеченням екстенсивного пасовищного типу експлуатації угідь. Не виключено, що єдиним можливим заходом щодо збереження виду може стати чітко спланована програма штучного підтримання популяцій.

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Суттєве скорочення меж поширення виду в Україні вимагає нових інвентаризаційних досліджень (вкл. анкетування) та аналіз причин згасання популяцій, які відбулись в останні два десятиліття. Недостатньо вивчено цитогенетичні маркери популяцій (Загороднюк і Федорченко 1995), необхідні для аналізу моделі стерильної інтрогресивної гібридизації з *S. pygmaeus* (Denisov et al. 1969; Денісов і Стойко 1984) як одного з факторів зникнення виду на півдні його ареалу. Іншою складовою такого аналізу є модель інбредного виродження, основана на дослідженнях В. Лобкова (1978, 1993) щодо динаміки локальних поселень ховрахів в агроценозах.

Цитована література

Громов И. М. Род суслики — Citellus Oken, 1816 / Громов И. М., Ербаева М. А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны. — С.-Пб., 1995. — С. 98–132.

⁴⁷ Луганський природний заповідник та суміжні терени Російської Федерації (Мілове, Чорткове): колекційні фонди Зоомузею Московського ун-ту.

- Громов И. М., Бибиков Д. И., Калабухов Н. И., Мейер М. Н. Род *Citellus* / Наземные белычьи (Marmotinae). — Москва; Ленинград: Наука, 1965. — С. 160–325. — (Фауна СССР: Т. 3. Млекопитающие. Вып. 2.).
- Денисов В. П., Стойко Т. Г. Экспериментальная гибридизация малого и крапчатого сусликов (*Citellus pygmaeus* Pall., *C. suslicus* Guld.) // Журн. общ. биол. — 1984. — Том 45, № 6. — С. 847–852.
- Загороднюк І. В. Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство // Доповіді НАН України. — 1998а. — № 4. — С. 180–186.
- Загороднюк І. В. Політипні види: концепція та представленість у теріофауні Східної Європи // Доповіді НАН України. — 1998б. — № 7. — С. 171–178.
- Загороднюк І. В., Федорченко А. А. Аллопатрические виды грызунов группы *Spermophilus suslicus* (Mammalia) // Вестн. зоологии. — 1995. — Том 29, № 5–6. — С. 49–58.
- Лобков В. А. О хронографической изменчивости крапчатого суслика (*Citellus suslicus* Guld.) // Зоол. журнал. — 1978. — Том 57, вып. 12. — С. 1897–1899.
- Лобков В. А. Динамика поселений суслика крапчатого (*Citellus suslicus*) в Северо-Западном Причерноморье // Млекопитающие Украины. — Киев: Наукова думка, 1993. — С. 105–113.
- Мигулин А. А. Крапчатые суслики Украины // Тр. Харьк. о-ва испытателей природы. — Харьков, 1927. — Том 50, вып. 2. — С. 45–48.
- Мигулін О. О. Рід ховрахи — *Citellus* Oken, 1816 р. / Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — С. 354–369.
- Павлинов И. Я., Яхонтов Е. Л., Агаджанян А. К. Млекопитающие Евразии: систематико-географический справочник (в трех частях). — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1995. — Ч. 1: Rodentia. — 240 с. — (Сб. тр. зоол. муз. МГУ. Том 32).
- Решетник Е. Г. Систематика і географічне поширення ховрахів (*Citellus*) в УРСР // Тр. Ін-ту зоол. АН УРСР. — 1948. — Том 1. — С. 84–113.
- Сокур І. Т. Ссавці фауни України та їх господарське значення. — Київ: Держучпедвид., 1960. — 211 с.
- Сокур И. Т., Филипчук Н. С. Морфофизиологические особенности географических популяций малого и крапчатого сусликов // Вестн. зоологии. — 1977. — № 5. — С. 8–11.
- Сокур И. Т., Дворников М. В., Лобков В. А. и др. Наземные белычьи Украины (современное состояние, особенности экологии, рациональное использование и охрана) // Изученность теріофауны Украины, ее рац. использ-е и охрана. — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 51–63.
- Denisov V., Bielianin A., Jordan M., Rudek Z. Karyological investigations of two species *Citellus* (*Citellus pygmaeus* Pall. and *Citellus suslicus* Guld.) // Folia biol. — Krakow, 1969. — Vol. 17, N 3. — P. 169–175.

I. Загороднюк